

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ВИЗНАЧЕННЯ РИЗИКІВ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Д.Л. Лобода, Українська академія банківської справи

У сучасній економічній теорії як “індикатор” (чи “двійник”) невизначеності виступає категорія ризику. Основне розходження між ризиком і невизначеністю полягає в тому, чи відомі суб’єкту, що приймає рішення, кількісні імовірності настання визначених подій. Якщо ризик характерний для виробничо – економічних систем з масовими подіями, то невизначеність існує, як правило, у тих випадках, коли імовірності наслідків доводиться визначати суб’єктивно – через відсутність статистичних даних за попередній період. Такий підхід до визначення категорії ризику і невизначеності прийнятий у неокейнсіанській традиції, у той час, як неокласична школа вважає ці поняття тотожними.

У кількісному відношенні невизначеність має на увазі можливість відхилення результату від очікуваного як у меншу, так і у більшу сторону. Важливо, на наш погляд, усвідомити, що не тільки ризики є реалізацією відхилень, але і сама діяльність – не що інше, як організоване відхилення від повсякденного ходу справ. Реалізація ж ризиків – це кількісно виражене подальше відхилення або у бік успіху, або ж у бік, що суперечить прогнозам та сподіванням, призводить до руйнації, повернення до початкової ситуації. Прибуток (збільшення доходу) чи збиток (збільшення втрат) – це результати виконання ризику.

На відміну від невизначеності взагалі, ризик є вимірною величиною. Його кількісною мірою служить сума, яку з певною імовірністю за певний часовий проміжок може втратити або додатково отримати суб’єкт. У більш вузькому змісті, під ризиком розуміється вимірна імовірність недоодержання прибутку або втрати вартості портфеля фінансових активів, доходів від інвестиційного проекту, компанії в цілому і т.д.

У сучасній економічній літературі немає єдиного визначення поняття “ризик” стосовно до комерційної чи фінансової діяльності, як немає і єдиної класифікації ризиків. Частіше згадують “господарський ризик”, “підприємницький ризик”, “економічний ризик”, “ризик комерційної діяльності”. Це цілком зрозуміло: лише в процесі формування нової банківської системи, в ході економічних реформ початку 1990-х років, проблема обліку банківських ризиків, як різновиду комерційного ризику, повстала з усією гостротою.

Численні варіанти пояснення суті поняття “ризик” у відношенні до комерційної і банківської діяльності, зокрема, розпадаються сьогодні на два напрямки.

Перший напрямок – це пояснення ризику з позиції фінансових результатів діяльності. Ризик – це небезпека чи можливість отримання доходів або понесення втрат при настанні деяких подій. Відповідно, “банківський ризик” – це:

- загроза втрати банком частки своїх ресурсів, недоодержання прибутку при здійсненні непередбачених додаткових витрат у результаті проведення визначених фінансових операцій або отримання надмірного доходу;
- відхилення від поставленої мети.

Другий напрямок поєднує намагання дослідників визначити ризик за допомогою інструментів теорії ймовірності і дати йому визначення, спираючись на математичний понятійний апарат. Звідси “ризик” – це:

- відхилення фактично встановлених даних від типового стійкого середнього рівня чи альтернативного значення оцінюваної ознаки;
- можливість відхилення будь-яких величин від деяких очікуваних значень;
- функція, що є в основному результатом імовірності і величини збитку;
- еквівалент варіації розподілу ймовірностей усіх можливих наслідків ризикованого ходу справи;
- зважена лінійна комбінація варіації й очікуваної величини (математичного очікування) розподілу всіх можливих результатів;
- вартісне вираження імовірності події, що веде до втрат.

На наш погляд, запропоновані різноманітними вченими класифікації потребують або подальшого уточнення, або коригування. Розглянемо їх більш докладно.

Найбільш поширеною є думка про те, що реалізація ризику, здебільшого, приносить негативні наслідки, якими потрібно керувати, а саме: мінімізувати, уникати, ухилятися і т. і. Математично це формулюється як напівваріація розподілу всіх результатів, узятя лише для негативних наслідків і по відношенню до деякої встановленої базової величини. Стандартний підхід передбачає існування так званої “безризикової зони”, зони прийняттого (припустимого) ризику, зони критичного і катастрофічного ризику. Ризики підрозділяються на чисті (нульовий або негативний результат) і спекулятивні (можливий будь-який результат).

Існує й дещо інша класифікація, в якій виділяють два типи ризику – статичний (катастрофічний) і динамічний. Статичний ризик відповідає чистій невизначеності, а динамічний ризик – спекулятивній невизначеності.

Статичний (катастрофічний) ризик – це імовірність незворотних втрат активів унаслідок нанесення непоправного збитку суб’єктові економіки, викликаного непередбаченими змінами численних факторів зовнішнього і внутрішнього середовища.

Динамічний ризик пов’язаний з виникненням непередбачених змін вартості розглянутого об’єкта під дією факторів зовнішнього середовища (наприклад, коливанні економічної кон’юнктури), а також у результаті неадекватних управлінських рішень (фактичної реалізації стратегії, що відрізняється від тієї, котра відповідає заздалегідь оціненому максимальному значенню критерію ефективності).

Відмінність динамічних ризиків від статичних полягає в тому, що останні можуть проявитися, як правило, тільки одноразово протягом терміну інвестування і їхня дія означає припинення інвестиційного проекту чи

фінансової операції, тоді як динамічні ризики можуть реалізовуватися неодноразово за час реалізації проекту, не приводячи при цьому до його припинення. Вочевидь, на практиці набагато більша увага приділяється можливостям недосягнення бажаної мети, ніж її перевищення.

Згідно з запропонованим нами визначенням ризику, даний підхід є хибним. Відхилення в перебігу подій, що вносить своїм рішенням особа, яка приймає рішення (ОПР), можуть бути спрямовані як у позитивний бік (тобто принести банку додатковий прибуток, дохід), так і в негативний бік, тобто привести до збільшення витрат, зниження прибутків або появи збитків.

Категорії “ризик” як “індикатору” непевності властиві такі обов’язкові характеристики: наявність непевності і необхідності ухвалення рішення, тобто вибору з альтернатив, що можуть бути оцінені ОПР, а також можливість кількісного вираження наслідків цих рішень.

Оскільки ризику властиве прийняття того або іншого рішення (включаючи повну відсутність дій і відмову від вибору), то ризик – це:

- 1) завжди втрачена можливість, тобто ризик завжди виражається подвійно: через свою власну внутрішню ціну ухвалення рішення і через альтернативну вартість. При даному підході завжди існує ризик втраченої вигоди;
- 2) зміна, вплив на навколишню дійсність, і з цієї точки зору неприйнятною є спроба поділу всіх ризиків на динамічні і статичні (катастрофічні) ризики.

Стосовно класифікації ризиків на чисті та спекулятивні, потрібно відзначити, що до групи чистих ризиків необхідно віднести тільки природні обставини, які ведуть до незворотного погіршення екологічного стану і катаклізмів регіонального або світового масштабу. Вони, зазвичай, є загальними для всіх суб’єктів системи і неконтрольованими для абсолютної більшості виробничої-фінансових структур. Інші ризики, зовнішні за своїм походженням (політичні, валютні, ринкові тощо), – здебільшого, неконтрольовані, і мають спекулятивний характер. Тому з цим єдиним допущенням усі ризики, на які наражається банк, можна називати спекулятивними, і наведена класифікація втрачає сенс, бо в самій категорії ризику закладені динаміка розвитку, відхилення в сторону – навіть при відмові від ухвалення рішення.

Можна розділяти ризики не за характером їхнього походження (на зовнішні і внутрішні), а на контрольовані, тобто ті, на які банк може вплинути, і на неконтрольовані. Проте, в даному випадку, розмивається чинник універсальності класифікації, тому що деякі банки, в силу своїх розмірів і розмірів власної участі в діяльності світових фінансових ринків, мають можливість впливати на групу зовнішніх ризиків, тим самим переводячи їх у групу контрольованих. У той же час, вузькоспеціалізований банк здатний контролювати певну групу зовнішніх ризиків, що мають джерело походження в сфері спеціалізації банку (галузь, вид кредитування, область).

У зв'язку з цим, більш доцільним стає побудова шкали або матриць ризиків, тобто розташування базисних типів ризиків, із якими стикається банк у процесі своєї діяльності в порядку зменшення (зростання) визначеного чинника.

Найбільш практичною у фінансово-математичному розрізі вважається наступна класифікація:

1. Якщо ризик піддається досить точному опису, існує можливість розрахувати ймовірність настання події на основі аналогічних подій, які мали місце в минулому, то він називається ризиком, що страхується (insurable risk).
2. Якщо ризик зустрічається настільки рідко, що неможливо розрахувати ймовірність настання події, такий ризик називається ризиком, що не підлягає страхуванню (uninsurable risk).

Підсумовуючи розгляд питання про класифікації ризиків, відзначимо наступне:

1. Йде активний процес теоретичного осмислення комерційного ризику як узагальненого поняття ризиків, що є присутнім у будь-якій підприємницькій діяльності. Складовою частиною цього процесу є спроба більшості дослідників закріпити розуміння загальної класифікації ризиків.
2. Затвердився системний підхід до виділення й аналізу ризиків. Труднощі сьогодні відмічаються в сфері пошуку системоутворюючого принципу, що дозволяв би в такий спосіб організувати виокремлені ризики, щоб класифікація стала доступним для практичного застосування знаряддям їхнього вивчення.
3. Потреба в класифікації ризиків сьогодні настільки гостра, що жодне з питань, яке стосується конкретного ризику, не може бути вирішене, минаючи визначення його місця в загальній системі комерційних ризиків.
4. Спостерігається багате розмаїття як у назвах виокремлених авторами ризиків, так і у визначеннях їхнього змісту. Впадає в око часом полярний розкид думок із приводу рознесення ризиків по групах, у визначенні рівнів їхньої співвідповідності.

Першість у розробці теми ризиків, на наш погляд, належить банківському напрямку. Його продуктивність визначена дослідженнями, що йдуть від необхідності вирішення конкретних практичних задач з керування структурою балансу і прибутком банку, необхідністю більш глибокого проникнення вищих менеджерів в організм банку за допомогою системи внутрішнього контролю, з метою реалізації прихованих резервів ефективного керування банком. Істотну роль у цьому грає розуміння необхідності рішення поточних задач на основі врахування взаємних інтересів банку і його клієнтів.

Таким чином, у процесі формування узвичаєної універсальної класифікації ризиків, у рамках системного підходу, спостерігаються розбіжності, які можна подолати лише шляхом звуження поля дослідження. У нашому випадку таким є банківська діяльність. Тому, як висновок і логічне

завершення запропонованих теоретичних засад визначення ризиків, розглянемо наступне визначення ризику стосовно окресленої сфери:

Ризик – це ситуативна характеристика діяльності банку, що відображає невизначеність її результату і можливі несприятливі наслідки у випадку неуспіху. Виражається імовірністю одержання таких результатів, як втрата прибутку й виникнення збитків унаслідок неплатежів по виданих кредитах, скорочення ресурсної бази, здійснення виплат по забалансових операціях, отримання надлишкового доходу в разі реалізації ризику і т. ін.; часовим горизонтом настання ризику та кількісною величиною, що характеризує результати реалізації ризику.

Лобода, Д.Л. Методологічні засади визначення ризиків банківської діяльності [Текст] / Д.Л. Лобода // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць. – Суми: УАВС НБУ, 2002. - С. 250-255.